

Репресії проти анархістів в УСРР у 1921–1924 рр.

На основі архівних матеріалів досліджується стратегія й тактика дій державних каральних органів проти анархістів у радянській Україні впродовж 1921–1924 рр., критикується твердження деяких істориків про те, що анархістський рух у СРСР припинив своє існування в 1920–1921 рр.

Ключові слова: репресії, анархісти, анархісти-синдикалісти, підпілля, НК, ДПУ.

Питання про причини зникнення та про часові межі існування анархістського руху у СРСР залишається спірним, незважаючи на відкритість архівів СБУ та публікації окремих матеріалів із Центрального архіву ФСБ РФ. У 1920–1930-х рр. радянські публіцисти, намагаючись представити анархістський рух «маргінальним» явищем, заявили про його ліквідацію каральними органами й Червоною армією, «повне банкрутство» до вересня 1921 р. (час «зникнення махновщини»). Анархісти, що залишилися на волі після цієї дати – тільки «окремий випадок»¹.

У 1974 р. радянський історик С. М. Канєв «наважився» поновому висвітлити процес «зникнення» анархістського руху у СРСР, заявивши, що

«ліквідація вогнищ анархістської контрреволюції не означала знищення анархізму взагалі [...] Комуністична партія й не ставила перед органами радянської влади завдання насильницькими заходами ліквідувати анархізм як такий. Застосування репресій проти анархо-контрреволюціонерів не поширювалося на всіх анархістів»².

У 1970-х рр. офіційні історики у черговий раз представили чекістів та лідерів більшовиків «гуманістами». Тому С. М. Канєв зазначав, що ідейних анархістів нібито ніхто не арештовував і

* Савченко Віктор Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент Одеського державного університету внутрішніх справ.

¹ Ярославский Е. Анархизм в России. – М.: ОГИЗ, 1939.

² Канєв С.Н. Октябрьская революция и крах анархизма. – М.: Мысль, 1974. – С. 374.

не знищував, а під репресії потрапляли тільки «анархо-бандити». Адже метою влади «в анархістському питанні» були начебто не насильницькі заходи, а «ідейна боротьба». Підґрунтям цих тез стали пропагандистські матеріали середини 1920-х рр. (до 1926 р.), в яких стверджувалося про існування анархізму у СРСР, а також факт функціонування до 1925 р. легальної Всеросійської анархістської федерації (ВАФ). Однак наявність анархістського центру в Москві не гарантувала уникнення репресій проти подібних організацій у провінції. С. М. Канєв розширив хронологічні межі руху, заявивши, що в «1921–1922 рр. анархізм втратив залишки свого впливу на маси й перестав бути політичною течією» (необачно підтвердивши, що до 1921 р. він таки мав вплив на «маси»)³.

Сучасна російська дослідниця анархізму Л. Г. Орчакова вирішила обмежити час існування його як політичного руху у СРСР початком 1920-х рр. Авторка «завела цей рух у нетрі містики», стверджуючи, що в 1920-х рр., у період «переосмислення ним своїх теоретичних конструкцій [...], глибокої внутрішньої трансформації», анархізм звівся до елітарних містичних груп окультного «Ордену світла»⁴. У нинішній українській історіографії сформувалися дві протилежних тенденції трактування «ліквідації» анархізму. М. А. Боровик заявив про самоліквідацію руху наприкінці 1921 р.⁵ Натомість А. Дубовик продовжив його історію до другої половини 1930-х рр.⁶

Необхідно відзначити, що матеріалів про анархістський рух 1921–1924 рр. у край мало. Більшовицька влада не мала «повної картини» реального стану його в УСРР. Анархістські організації різко перейшли від легального та напівлегального існування до підпільної діяльності. Перманентні репресії наприкінці 1920 –

³ *Канєв С.Н.* Октябрьская революция и крах анархизма. – С. 401.

⁴ *Орчакова Л.Г.* Анархисты в политической жизни России: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – М., 2008. – С. 28.

⁵ *Боровик М.А.* Анархістський рух в Україні у 1917–1921 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 15–16.

⁶ *Дубовик А.* К истории анархического движения в Украине (1922–1938) // Юго-Запад: Одессика. – Вып. 12. – Одесса, 2011. – С. 182.

у середині 1921 рр. підірвали спроможність відкритих структур анархізму. Слід відзначити, що діяльність секретних інформаторів в анархістських групах, аналітична служба ВНК у зазначений період перебувала у стані створення та становлення, як і вся система тотального контролю у СРСР.

Узимку 1920 – навесні 1921 рр. українські анархісти потрапили під масові репресії, що розпочалися після розриву угоди радянської влади з Н. І. Махном, арешту у Харкові делегатів з'їзду анархістів, секретаріату Конфедерації анархістів України «Набат». Практично всі великі анархістські групи в УСРР у цей період було розгромлено (Харків, Київ, Одеса, Катеринослав, Олександрівськ, Єлизаветград, Полтава). Занепокоєння радянського керівництва щодо «загрози зліва» посилювало Кронштадтське повстання з його ідеєю «третьої революції» (проголошеної анархістами ще навесні 1918 р.), а також стійка тенденція посилення впливу анархістів на профспілки. Наростаюча напруга у суспільстві проявлялася у численних страйках у містах, невдоволенні в армії, підпільно-повстанському русі. Голод, ознаки якого з'явилися в липні 1921 р., підживлював динаміку протестних настроїв.

Розуміючи потенційні загрози для своєї влади, більшовики прагнули показати всім незадоволеним, що репресії не матимуть тенденції до послаблення й після завершення громадянської війни. У циркулярному листі ЦК РКП(б) вказувалося:

«У даний час анархістські групи ведуть терор і їхня діяльність часто зближується з діяльністю білогвардійських контрреволюційних організацій».

Зважаючи, що серед цих «груп» є «агентура іноземного капіталу», у більшості домінують «контрреволюційні тенденції», у документі наголошувалося, що органи влади «змушені вдатися до значного обмеження свободи діяльності» анархістського середовища, пропонуючи органам влади «не ставити поза законом їхні ідеї й не закликати до ліквідації всіх анархістів»⁷. У

⁷ Циркулярное письмо ЦК РКП(б) о необходимости борьбы с анархизмом // Вестник агитации и пропаганды. Орг. ЦК РКП(б). – 1921. – № 11/12. – С. 7–10.

березні 1921 р. було заарештовано близько 20 лідерів Конфедерації анархістів-синдикалістів – як «найбільш небезпечного» анархістського об'єднання⁸.

Деякі лідери анархістів, заарештовані чекістами в РРСФР і УСРР, опинилися у зоні пильної уваги делегатів Установчого конгресу Профінтерну – «Червоного інтернаціоналу профспілок», що відбувся в Москві у липні 1921 р. Представники анархо-синдикалістських профспілок Франції, Іспанії, Італії, США вимагали звільнення з радянських в'язниць «ідейних анархістів». Політбюро ЦК РКП(б) було змушене восени 1921 р. відпустити 10 діячів (у тому числі лідера «Набату» В. Воліна), яких вислали у Західну Європу. Такий «акт гуманізму» пояснюється тим, що більшовики сподівалися використати профспілковий рух у «світовій революції» та не хотіли розривати відносини з найбільш радикальними профспілками. Але водночас М. І. Бухарін на засіданні конгресу Профінтерну заявив, що анархісти, котрих було заарештовано в радянських республіках, – «кримінальні бандити»⁹. Ця характеристика головного ідеолога РКП(б) на довгі роки стане дороговказом у ставленні влади до анархістського руху.

Не оголошуючи анархістські ідеали поза законом, більшовики прагнули взяти під контроль відповідні організації. Влада могла допустити існування анархістських груп (за циркуляром ВНК від 1 березня 1921 р.) тільки у випадку, якщо в них «не буде жодних ознак антирадянської агітації» та «не буде допущено абсолютно ніякої діяльності серед селян і робітників», коли їхні лідери будуть «лояльно налаштовані до радвлади й далекі від підпілля», «буде ретельно встановлено спостереження за життям федерації, її зв'язком з іншими анархістами та неанархістськими групами», а «вся діяльність їх обмежиться читанням таких авторів, як Кропоткін»¹⁰. Секретний циркулярний лист ЦК РКП(б)

⁸ *Максимов Г.П.* За что и как большевики изгнали анархистов из России. – Штетин: Изд. Анархистско-коммунистической группы, 1922. – С. 3–4.

⁹ *Дамье В.В.* Забытый Интернационал: международное анархо-синдикалистское движение // Прямухинские чтения-2009. – М., 2010. – С. 202.

¹⁰ *Павлов Д.В.* Большевицкая диктатура против социалистов и анархистов: 1917 – середина 1950-х гг. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 66.

від 16 квітня 1921 р. звинувачував анархістів у «розпалюванні невдоволення» серед робітників і селян, в армії, указував, що влада «змушена вдатися до значного обмеження свободи діяльності цих груп»¹¹.

У формуванні образу «анархіст-бандит» важливу роль відігравав «махновський фактор». Повстанська армія вела партизанську війну проти режиму й отримала визначення «бандитської». Коли Н. І. Махно і частина його оточення опинилися в Румунії, більшовицька влада почала вимагати від румунських властей його видачі як «кримінального злочинця». Румунський прем'єр зазначив про відсутність підстав для видачі, запропонувавши довести судовим шляхом, що Н. І. Махно – кримінальний злочинець. Наркомат юстиції та ВНК порушили проти нього кримінальну справу й в екстреному порядку ухвалили обвинувальний акт. Слідчі групи зібрали «докази» у чотирьох губерніях УСРР. Вироком радянського суду Н. І. Махно (а разом махновський та анархістський рухи) міцно й надовго пов'язали з «кримінальним бандитизмом». Від цього шаблону радянська історіографія почала відходити тільки на початку 1990-х рр.¹²

Репресуючи «ідейних анархістів», чекісти організовували кримінальні справи, штучно перемішуючи перших зі справжніми бандитами як фігурантами спільних справ. Сотні активістів анархістського руху в 1921–1925 рр. опинилися у в'язницях і таборах. Навесні 1921 р. припинила існування Російська конфедерація анархістів-синдикалістів, восени пройшли масові арешти анархістів-універсалістів. В останніх числах вересня того ж року за сфабрикованими звинуваченнями в «анархо-бандитизмі, експропріації та фальшуванні грошей» у Москві розстріляли анархістського теоретика П. Д. Турчанинова («Лев Чорний»), анархо-синдикалістку з «Набату» Фані Барон і ще вісьмох обвинувачених, серед котрих були як ідейні анархісти,

¹¹ Павлов Д.В. Большевицкая диктатура против социалистов и анархистов: 1917 – середина 1950-х гг. – С. 67.

¹² Савченко В. Измена батьки Махно и «железная метла» Л. Троцкого // История СССР. – 1990. – № 2. – С. 75–90; Верстюк В.Ф. Махновщина: крестьянское повстанческое движение на Украине (1918–1921). – К., 1991.

так і експропріатори. У 1922 р. в Москві владні структури готували великий судовий процес ревтрибуналу у справі «анархістів-бандитів»¹³. Подібний крок центральної влади викликав хвилю репресій проти анархістів і в радянській Україні. Зокрема, арешту зазнала ідейна учасниця руху, організатор «Чорного хреста» у Харкові А. І. Галаєва.

На початку 1921 р., за твердженням лідера Конфедерації анархістських організацій України «Набат» М. Мрачного, деякі місцеві структури «було відроджено»¹⁴. У квітні 1921 р. під тиском обурених одеських будівельників рішенням губкому КП(б)У припинили справу «анархо-бандитів групи Шахворостова». С. І. Шахворостов очолював профспілку будівельників, брав участь у подіях 1905 (учасник повстання на броненосці «Потьомкін») та 1917 рр.¹⁵ Однак згодом декого з фігурантів цієї справи чекісти використали для організації нової справи – «анархо-бандитської, махновської, терористичної групи на залізниці». Чисельність її «роздули» до 44 осіб, включивши сюди як кримінальників, так і ідейних анархістів із дореволюційним стажем: Ф. Александровича (за іншими документами – В. К. Александрович), І. Криклівіна, В. Йоселевича, К. Меккеля, Л. Саф'ян та ін. Їх звинувачували у зв'язках із підпіллям «Набату», грабежах місцевих «валютників», нападах (зокрема на начальника Закордоту¹⁶), у підготовці «ексів» проти Зовнішторгу, роботі щодо «підпалу вокзалу й депо», «у розкраданнях на залізниці та підпалі готелю “Брістоль” із метою приховати ці розкрадання». Ф. Александровича (колишній анархіст-каторжанин, із 1921 р. член КП(б)У та Одеської міськради, комендант управління Південних залізниць) і І. Криклівіна розстріляли наприкінці 1921 р.

¹³ Судебный процесс над социалистами-революционерами (июнь–август 1922): Подготовка. Проведение. Итоги: Сб. док. / Сост. С. А. Красильников, К. Н. Морозов, И. В. Чубыкин. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 161–162.

¹⁴ *Мрачный М.* Записки тюремные // Волна. – Вып. 55. – [Б. м.], 1924. – С. 39.

¹⁵ *Зінько Ф.* Одеситами не народжуються. – Одеса: Печатный дом, 2007. – Кн. 2. – С. 175, 183.

¹⁶ Закордот (Закордонний відділ ЦК КП(б)У) – законспірований структурний підрозділ, у 1920–1922 рр. керував таємною політичною, розвідувальною та інформаційною роботою у суміжних з УСРР державах.

Про інсценування НК цього «заколоту» за участю провокатора С. Шварцмана писав берлінський «Анархический вестник»¹⁷.

Одеса залишалася «небезпечним центром анархізму». Згідно з інформацією губНК, у 1921 р. тут нараховувалося до 200 «діючих» анархістів. У 1922 р. їх кількість скоротилася до 109 осіб. Деякі анархісти мали зв'язки з єврейськими групами США й Лондона. У 1921 р. влада закрила Одеський міський та Пересипський клуби «Набату» й заарештувала декілька десятків набатівців і анархістів-синдикалістів. Більшість із них після одного – п'яти місяців ув'язнення звільнили. Зокрема, Л. Польовий отримав термін «до закінчення громадянської війни», хоча вона скінчилася за півроку до вироку¹⁸.

Найбільш впливова в місті група анархістів-синдикалістів Одеси налічувала 45 осіб, її очолювали М. Брайловський, К. Лоева («Чорна»). Вона мала контакти з міжнародними анархо-синдикалістськими організаціями, делегувала свого представника на світовий конгрес синдикалістів у Берліні, випускала й поширювала серед робітників листівки. Інша група – Асоціація анархістів-позитивістів-універсалістів Одеси – налічувала до 25 осіб. Очолювані Б. Бєдним, М. Берковичем, її члени визнавали радянську владу, брали участь у перевиборах до одеської міськради 1921 р. Іншою Асоціацією анархістів Одеси керували С. І. Шахворостов, Л. С. Віленський. В її складі налічувалося 52 особи. Також у місті діяли Асоціація бессарабських анархістів (Д. Хаскін), Анархістський союз молоді Одеси, що утворився навколо декількох реемігрантів зі США, одеська група «Набат» з 25 осіб. Останньою керували Г. Я. Соболев-Дубинський, П. Ф. Козаченко, Ф. П. Павлів. Чекісти припускали, що в «Набату» є друкарня, зброя, зв'язки з Москвою, Парижем, Берліном. Інформаційні звіти губНК указували, що в Одесі з 1922 р.

¹⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 13, оп. 1, спр. 415, т. 1, арк. 806, 828; Гонения на анархизм // Анархический вестник (Берлин). – 1923. – № 1. – С. 75.

¹⁸ ГДА СБ України, ф. 6, оп. 1, спр. 73225, арк. 22, 499, 829; спр. 37962, арк. 24; Итоги и практика летней деятельности Одесского губернского ЧК. – Одесса: Одес. Губчека, 1921. – С. 138.

«будується новий “Набат” за допомогою кількох прибулих із Парижа анархістів, а в деяких анархістів склалося враження “очікування приходу Махна з Бессарабії”»¹⁹.

Анархісти-синдикалісти мали вплив на робітничий клас Одеси через профспілкові осередки харчовиків (К. Лоева («Чорна»), Г. Бут («Зигмунд»)), будівельників (С. І. Шахворостов), водників (Г. М. Борзенко-Москаленко, Г. Ф. Чернявський), залізничників (Мельников), шевців і майстрів зі шкіри (А. Тарасюк, Файнгольд, Розенберг, Гольденберг)²⁰. Анархісти використовували професійний клуб «Голка» для своєї пропаганди, провели в завкомі працівників «Губодягу» 5 своїх однодумців. У жовтні 1921 р. страйк робітників «Губодягу» Одеси спричинив арешти анархістів – членів завкомів. У чекістському звіті було відзначено, що страйк мав «політичний, озлоблений характер», був спрямований проти комуністів. Страйки робітників головних залізничних майстерень Одеси закінчилися арештами есерів та анархістів, які очолювали виступи²¹.

У Миколаївській губернії 1921 р. чекісти виявили групи М. Сонцева з 20 осіб та анархістів-універсалістів у складі 6 осіб у Миколаєві, групу анархістів на Держфабриці (15 чол.) у Херсоні²². У 1921 р. в Києві чекісти нарахували 46 активних анархістів під керівництвом А. Консе, із 1922 р. – І. Л. Кологрива. Анархісти вели агітацію на підприємствах міста, мали певний вплив на профспілку харчовиків, студентське середовище. Однак посилення репресій призвело до того, що активісти «Набату» залишили місто. У Житомирі група анархістів-синдикалістів діяла у профспілках друкарів і транспортників²³. На Волині було за-

---

¹⁹ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 37, 115, 260, 798, 815, 824; ф. 6, спр. 37962, арк. 2; Гонения на анархизм в Советской России. – Берлин, 1922. – С. 30.

²⁰ ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 415, т. 1, арк. 798, 804–805, 822, 828, 839.

²¹ Там само, арк. 340–343, 750; спр. 260, т. 6, арк. 57, 62.

²² Там само, арк. 750, 752, 776.

²³ Там само, арк. 338, 421, 438, 835.

арештовано членів Анархістської спілки молоді, що нібито мали за мету «терор проти партійних працівників»²⁴.

Звіти НК фіксують, що частина анархістів із Києва, Миколаєва, Полтави з'їжджалися до Харкова, намагаючись відновити місцеву організацію як регіональний центр руху. Якщо на початку 1922 р. у Харкові та губернії «на обліку» НК перебувало 46 анархістів, то до жовтня 1922 р. вже 207. Анархістські групи у Харкові було створено серед робітників, студентів медичної академії, сільськогосподарського та ветеринарного інститутів, у місцевому інституті народної освіти. Керівника Всеукраїнської організації есперантистів О. М. Антоновича чекісти розглядали як анархістського агітатора. Масові арешти листопада-грудня 1922 р., проведені ДПУ по всій території СРСР у справі «ліквідації всіх анархічних організацій», не оминули Харкова. Тут заарештували декілька десятків анархістів (у тому числі активісти «Набату»), що організували робітничий страйк²⁵.

У 1921–1923 рр. чекісти почали «полювання» на «анархісток-терористок»: шукали керівницю «групи експропріаторів», члена «Набату», дружину члена секретаріату конфедерації – Є. Саф'ян. Її «заарештували в Одесі з бомбами», обвинувачували в нальоті на управління текстильної промисловості в Москві. Проте затримана змогла втекти з в'язниці, перебралася за кордон, а потім у 1923 р. нелегально повернулася до УСРР і налагодила зв'язок із харківськими анархістами. У розшуку перебувала також анархістка Шварцман, яка «їздила в Одесу, Миколаїв та Київ для проведення терактів й “ексів”». У 1922 р. в «терористки» записали Т. Вегер, що намагалася придбати в радянській Україні зброю «для експропріації в Москві». Із московської в'язниці втекли Л. Д. Коган-Рубін (чоловік Т. Вегер) та І. Охтирський, яких негайно записали до «терористів та експропріаторів», а харківських анархістів звинуватили в тому, що вони «підтримують зв'язок» зі втікачами²⁶.

²⁴ На защите революции: Из истории Всеукраинской ЧК 1917–1922: Сб. док. и мат. – К.: Политиздат Украины, 1971. – С. 344.

²⁵ Там же. – С. 430.

²⁶ ГДА СБ України, ф. 6, оп. 1, спр. 73225, арк. 22, 499, 829; спр. 37962, арк. 24; Итоги и практика летней деятельности Одесского губернского ЧК. – С. 138.

У 1921 р. чекісти почали «фільтрувати» кримських анархістів. Після захоплення Червоною армією півострова більшість членів місцевої федерації анархістів зосередилися у Сімферополі, Севастополі, Феодосії, Євпаторії навколо залишків Кримської повстанської «зеленої армії» та її колишнього командувача – О. В. Мокроусова. Вони користувалися його авторитетом «ветерана громадянської війни» та кавалера ордена Червоного прапора. Зведення НК вказували на те, що найбільш впливовими (у профспілці металістів та водників) і чисельними у Криму були анархісти-синдикалісти, до яких ще з 1907 р. належав О. В. Мокроусов. Також діяли групи анархістів-комуністів, анархістів-індивідуалістів, анархістів-махновців. Чекісти вважали анархістів-синдикалістів «найбільш небезпечними», а О. В. Мокроусова – «особливо небезпечним», «активним ворогом» радянської влади, що «пригрів» групу анархістів-індивідуалістів в агітаційному відділі своєї «зеленої» армії. Також небезпечними вважалися анархісти-синдикалісти Л. С. Луговика (секретар Кримської федерації анархістів), М. П. Уралова (колишній махновський лідер) в наркоматі землеробства Криму.

Існували підозри, що Л. С. Луговик та М. П. Уралов, користуючись офіційними посадами, організовуючи радгоспи, об'їжджали міста Криму, збираючи анархістське підпілля. У 1921 р. співробітники НК розглядали можливість арешту О. В. Мокроусова. Уважалося, що він «вороже» ставиться до реввійськради Південного фронту, незадоволений своїм відстороненням від командних посад, роззброєнням «зеленої армії» у грудні 1920 р. Йому закидали контакти з махновським Кримським корпусом, дозвіл на друк у Сімферополі махновської газети «Путь к свободе» (20 листопада 1920 р.), організацію таємної наради штабу корпусу махновців та анархістів «зеленої армії», на якій розглядалися питання «закріплення у Криму» анархістів, «боротьби з комуністами». Інформатори стверджували, що у час Кронштадтського повстання севастопольські матроси просили О. В. Мокроусова, котрий мав серед них «величезну популярність», повести їх проти більшовиків. Однак він тоді вагався й радився з Л. С. Луговиком²⁷.

²⁷ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 242, 266–271.

Вплинути на О. В. Мокроусова чекісти вирішили через його завербованих соратників – анархістів із «зеленої армії» І. Д. Папаніна та О. П. Улановського. Незговірливих анархістів-синдикалістів із «зеленої армії» чекав арешт або страта як «махновців» і «бандитів» (М. П. Уралов, О. Гестрин, О. Фокін, О. Сидорин та ін.)²⁸.

Улітку 1921 р. чекісти розгромили «махновську організацію подільських анархістів» – тоді заарештували та стратили 21 особу (за анархістськими джерелами – до 40 осіб), котрі нібито готували «експропріації й терор»²⁹. У збірці документів «На защите революции» згадується ліквідація брацлавської організації анархістів, яка «розкладала молодь». Ця чекістська справа закінчилася арештом 110 підозрюваних в анархістській агітації³⁰. Скоріш за все, такий погром пов'язувався з активізацією анархістів Вінниці, Кам'янця-Подільського, Брацлава, Жмеринки, спробою відродити Федерацію анархістів Подільської губернії.

В Єлизаветграді 1921 р. було виявлено підпільну друкарню анархістів, заарештовано групи анархістів-синдикалістів-комуністів (20 осіб) та «молодих» анархістів. За звинуваченнями в анархізмі чекісти хапали підлітків 15 років, а їхнього очільника Кролевецького вбили під час арешту³¹.

У Чернігівській губернії анархісти створили селянські трудові артілі. Групи анархістів діяли у Чернігові, Сосниці, Новгороді-Сіверському, Конотопі, Козельці, Ніжині, селах губернії. Чекісти вказували на те, що анархісти Чернігівщини мали таємний «зв'язок з Махном», із закордонним секретаріатом Російської конфедерації анархістів-синдикалістів. У 1921 р. ідейний анархіст Двигомиров був без суду розстріляний за участь у безпартійній селянській конференції в Новозибкові³².

²⁸ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 287–290.

²⁹ Гонения на анархизм в Советской России. – С. 13.

³⁰ На защите революции... – С. 327.

³¹ Там же. – С. 344; ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 415, арк. 132, 273, 314, 753.

³² ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 37, 115, 260, 798, 815, 824; ф. 6, спр. 37962, арк. 2; Гонения на анархизм в Советской России. – С. 30.

У червні 1922 р. заарештували 16 анархістів амуро-нижньодніпровської групи «Набату». Їх обвинувачували в нападах на касира заводу Ланге (захоплено 2 млрд руб.), на станції Нижньодніпровськ, «контактах із бандитами Амура та Салтанівки» (передмістя Катеринослава). Члени групи дотримувалися концепції «анархістської держави на основі практики махновців з елементами анархізму-синдикалізму». Існували її «відділення» у Великому Токмаку, були зв'язки з анархістами Москви, Харкова, Курська, Павлограда, Єлизаветграда, Одеси, Олександрівська, Полтави, Гуляй-Поля, Новомосковська. Цікаво, що лідер групи – В. О. Бобильов-Праведников – із 1918 р. керував набатівським підпіллям у Катеринославі, працював у політвідділі армії Н. І. Махна, підтримував листування з лідерами анархізму В. Воліним, І. Гросманом, А. Бароном, а 1921 р. працював у НК і був членом КП(б)У. Учасники групи, серед яких було декілька співробітників НК, РОСТА, колишні комуністи, підготували на друкарській машинці числа нелегального «Вісника», в якому викривали чекістські методи в боротьбі з соціалістами. Більшість членів групи були засуджені до розстрілу, але у грудні 1922 р. їх звільнили за амністією, амуро-нижньодніпровську групу «Набату» вдалося відродити³³.

Натомість у Катеринославі тривали арешти анархістів. Навесні 1922 р. така доля спіткала членів групи «Набату», які вели агітацію на заводі Гантке, поширювали листівки, організовували страйк робітників (було заарештовано робітника О. Ф. Тихонова та ін.)³⁴.

Чекісти уважно стежили за групами анархістів із числа робітників, що діяли на заводах Катеринославської губернії – у Кайдаках, Каменську, Новомосковську. Арешти пройшли в Маріуполі (анархіст-синдикаліст Г. І. Чипіженко), Мелітополі, Бахмуті, Алчевську. У Великому Токмаку чекісти виявили «махновське підпілля з колишніх матросів»³⁵.

³³ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, арк. 3–19, 133–139, 569, 619.

³⁴ Там само, арк. 552.

³⁵ Там само, арк. 287, 357, 370, 524, 555–558.

У Полтавській губернії місцева НК поставила на облік до 100 анархістів під керівництвом Д. Полякова, М. Андрейченка, К. Іваненка, Л. Немрицької. У чекістських зведеннях указувалося, що в Полтаві ідеї анархістів-синдикалістів поширювалися головним чином серед інтелігенції, натомість «федералісти» й «анархо-комуністи» мали прихильників серед робітників. У 1921–1922 рр. осередки продовжували діяти в Полтаві, Ромнах, Лохвиці, Миргороді, Гадячі, Глинську, у селах Сміле, Волошинка. Навесні 1922 р. ліві есери, есери-максималісти та анархісти-синдикалісти організували в Полтаві низку страйків, поширювали серед робітників листівки. Місцеві анархісти проводили пропаганду у профспілкових осередках будівельників, металістів, друкарів, харчовиків, робітників союзу «Голка», створювали підпільні гуртки Союзу анархістської молоді в інституті народної освіти, Лубенській педагогічній школі, на педагогічних курсах Гадяча. Петроградський анархіст А. Усов («Льонька Петроградський») створив групу на чавунно-ливарному заводі Полтави³⁶.

1922 р. в Полтавській губернії чекісти «ліквідували анархобандитську групу, яка проводила напади й убивала відповідальних радпартпрацівників»³⁷. Вірогідно, це були підпільні групи «анархістів-терористів» П. Радченка («Петьки-Рака») та анархіста Соколовського. Навесні 1922 р. чекісти, побоюючись зростання впливу анархістів у робітничому середовищі Полтави й Ромен, заарештували анархістських лідерів та активістів³⁸.

Голод 1921–1922 рр. послабив анархістський рух в УСРР, адже радикали були змушені спрямувати сили на власне виживання. Водночас у зведеннях ВНК за 1922 р. указувалося, що

«діяльність анархістських груп упродовж лютого значно посилилася порівняно з минулим січнем. Особливо сильне це пожвавлення на півдні, головним чином на Україні та у Криму, де воно виражається в організації терористичних актів, експропріація,

³⁶ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, арк. 110, 135, 835.

³⁷ «Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922–1934 гг.). – Т. 1. – Ч. 2. – М., 2001 [Електронний ресурс]: <http://istmat.info>

³⁸ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 450.

підпалах і т. п. Групи місцями мають підпільні друкарні, підтримують зв'язок із махновськими та петлюрівськими організаціями»³⁹.

У циркулярному листі ДПУ від липня 1922 р. анархізм інтерпретували як «ідеологію люмпен-пролетаріату», «контрреволюцію», обвинуватили у встановленні «нещадної диктатури куркульства», організації «змовницьких зграй». Місцевим апаратам держбезпеки пропонувалося вести «нещадну боротьбу з анархістами-підпільниками», «паралізувати роботу анархістів» із допомогою «внутрішніх інформаторів». Політбюро ЦК РКП(б) ухвалило рішення про створення у профспілках «бюро сприяння» ДПУ для збору інформації⁴⁰.

Керівництво ОДПУ використовувало організації анархістів для оперативної гри з метою «заманювання» окремих осіб із радикальними поглядами, для «контролю» над неблагонадійними в анархістських групах, де їхню діяльність відстежували декілька секретних співробітників. Провокатори були в кожному значному осередку. Крім того, співробітники ДПУ обліковували анархістів із поділом на «активних», «пасивних», «підпільних», «ексистів-терористів». Спираючись на інформацію агентів, чекісти наглядали за діяльністю основних, але не мали можливості відстежувати «дикі» або дрібні групи. У боротьбі з провокаціями з боку влади анархісти з 1922 р. почали діяти в повній конспірації невеликими п'ятірками. Анархісти-синдикалісти Одеси виступали проти легалізації та співпраці з режимом, частина з них влилася до Партії лівих есерів-синдикалістів.

Співробітники ДПУ у середині 1922 р. констатували певне поживавлення у середовищі анархістського руху:

«Серед анархістів підпілля, особливо серед знаних його працівників, відчувається тенденція сконцентрувати як активістів, котрі залишилися на волі, так і розрізнені анархічні угруповання для спільної підпільної роботи, [...] прагнення до об'єднання, чистка

³⁹ «Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922–1934 гг.). – Т. 1. – Ч. 2 [Електронний ресурс]: <http://istmat.info>

⁴⁰ Павлов Д.В. Большевицкая диктатура против социалистов и анархистов: 1917 – середина 1950-х гг. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 70.

своїх рядів від чужих і ненадійних елементів, [...] підпільники єднаються в невеликі, суворо законспіровані групи [...]. В Москві виявлено невелику підпільну групу “набатівців” і безвладників, яка прибула сюди з України та Петрограда, щоб займатися ексами»⁴¹.

У 1922 р. діяльність в Україні окремих махновських загонів і підпільних груп продовжувала непокоїти політичне керівництво країни. У Румунії Н. І. Махно створив зарубіжний центр свого руху, який намагався керувати загонами й підпіллям в УСРР. Метою було створення умов для відновлення широкомасштабної боротьби проти більшовиків і повернення «народного отамана». Через «вікна» на кордоні махновський центр направляв емісарів, похідні групи, літературу.

У серпні 1922 р. чекісти звітували:

«Найбільш активні анархістські групи, групи підпільників пов’язані нині, у більшості випадків, із суто кримінальним елементом; як і раніше, вони перманентно зайняті підготовчою роботою та організацією ексів. Однак, як і слід було припускати, ніякої експропріації за звітний період ними скоєно не було»⁴².

Керівництво ДПУ було занепокоєне консолідацією анархістського руху в УСРР на «підпільних конференціях і з’їздах». У 1921 р. такий «з’їзд» начебто відбувся в Бендерах (Румунія) або у Житомирі, у 1922 р. – у Дніпропетровську чи у Житомирі. З’явилася інформація про підготовку до скликання в Москві всеросійського з’їзду анархістів – «угруповань усіх течій із питань організаційного й тактичного характеру»⁴³.

1922-й рік можна вважати останнім роком напівлегальної діяльності анархо-синдикалістів у профспілкових та фабрично-заводських структурах. До березня анархо-синдикалісти Катеринослава входили до складу правління міського Союзу харчовиків, однак, згідно з рішенням губернського з’їзду цього

⁴¹ «Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922–1934 гг.). – Т. 1. – Ч. 1. – М., 2001 [Електронний ресурс]: <http://istmat.info>

⁴² Там же. – Т. 1. – Ч. 2 [Електронний ресурс]: <http://istmat.info>

⁴³ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 111–116.

об'єднання, їх виключили. До осені вони перебували в керівних органах профспілок вугільників, у рудничних комітетах в Юзівці, Луганську, Горлівці⁴⁴.

До 1922 р. більшовики мали надію очолити світовий профспілковий рух за допомогою кишенькового «Червоного Інтернаціоналу профспілок». Німецьке профспілкове об'єднання ФАУД, американсько-канадське ІРА, аргентинське ФОРА та низка інших синдикалістських національних структур виступили проти більшовицького диктату, домагалися звільнення анархістів із радянських в'язниць, створивши «інтернаціонал революційного синдикалізму» – Міжнародну асоціацію трудящих (МАТ). ФАУД відкрито підтримала Групу російських анархістів за кордоном із колишніх набатівців та Закордонну делегацію Російської конфедерації анархо-синдикалістів. Їхні журнали «Анархичный вестник» та «Рабочий путь» друкувалися у друкарні ФАУД⁴⁵. Синдикалісти Італії, Франції, США, Німеччини звернулися з листом протесту, вимагаючи звільнення заарештованого радянською владою анархо-синдикаліста О. П. Шапіро. 31 жовтня 1922 р. його вислали з «країни Рад». Західні анархо-синдикалісти також зажадали волі для лідера «Набату», анархіста-синдикаліста з 1906 р. А. Барона, якого арештували 26 листопада 1920 р. у Харкові. Він заочно отримав повноваження делегата берлінського конгресу МАТ.

Радянський уряд, готуючи «революцію в Німеччині», до січня 1923 р. ще сподівався на союзництво з ФАУД. Справи заарештованих анархістів розглядала Президія ВУЦВК. На початку листопада 1922 р. із харківської в'язниці було звільнено 11 анархістських лідерів (А. Барон, І. А. Чарін, його дружина Л. І. Готман, В. І. Проценко, А. О. Шляховий, М. І. Доленко («Чекерес»), С. А. Авруцька, А. І. Левада, А. Ярошевський, І. Олонецький, Пилипенко). А. Барона, І. А. Чаріна, Л. І. Готман владні структури

⁴⁴ Дубовик А. К истории анархического движения в Украине (1922–1938). – С. 183–185.

⁴⁵ Дамье В. Забытый Интернационал: международное анархо-синдикалистское движение между двумя мировыми войнами. – Т. 1. – М.: Новое лит. обозрение, 2006. – С. 245–258.

обіцяли вислати до Німеччини. Їм надали місячний термін для від'їзду під чесне слово, що вони не провадитимуть анархістської діяльності. Решту заарештованих анархістів звільнили 23 жовтня 1922 р. на підставі постанови ВУЦВК.

Утім 18 грудня 1922 р. А. Барона знову арештували – за самовільну поїздку до Катеринослава й «політичні виступи» перед активістами анархістського руху. Він опинився в концтаборі на Соловках, де 1923 р. на знак протесту зробив спробу самопалення. І. А. Чарін і Л. І. Готман опинилися за ґратами на початку 1923 р., отримали два роки північних концтаборів⁴⁶.

У результаті таких дій більшовицького керівництва Міжнародна асоціація трудящих виступила за розрив із Червоним Профінтерном, ухваливши резолюцію протесту проти переслідувань «лівих елементів революційних робітників» у СРСР і закликавши свої організації надсилати кошти на допомогу ув'язненим та на потреби анархо-синдикалістської пропаганди. У Західній Європі було створено комітет допомоги заарештованим і засланим анархістам та анархо-синдикалістам. Остаточний розрив МАТ із Профінтерном і поразка революції в Німеччині (листопад 1923 р.) спричинили нові репресії проти анархістів у СРСР.

На початку 1923 р. чекісти стверджували про посилення діяльності анархістів-синдикалістів:

«Вони пов'язані з німецькими синдикалістами, отримують від них грошові кошти на ведення роботи, мають свої друкарні, книжкові склади та магазини. Це угруповання працює як легально, так і в підпіллі. На чолі стоять емігранти. Робота проводиться переважно серед студентства. Синдикалісти, будучи краще організованими й економічно сильнішими за ВФА (Всеросійська федерація анархістів. – В. С.), ураховують усі вигоди об'єднання анархістських угруповань і втягують ВФА у спільну роботу»⁴⁷.

Попри репресії, на початку 1923 р. дехто з представників руху ще сподівався на легалізацію у СРСР. Так, відомий анархіст

⁴⁶ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 118.

⁴⁷ «Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922–1934 гг.). – Т. 1. – Ч. 2 [Електронний ресурс]: <http://istmat.info>

Г. Сандомирський звернувся до ВУЦВК щодо дозволу на відкриття анархістського книжкового магазину у Харкові⁴⁸.

Водночас улітку 1923 р. співробітники ДПУ зафіксували ряд анархістських акцій:

«[...] у Харкові було кинуте в партер театру балон із вуглекислою з метою, як заявив місцевий анархіст, котрий його кидав, убити комуністів і спекулянтів, що сидять у партері [...]. У Подільській, Полтавській та Чернігівській губ. окремі анархісти ведуть антирадянську і протиподаткову агітацію у селі. [...] У Полтаві відзначено спроби провести “екси”»⁴⁹.

Приводом для арешту одеських анархістів стала агентурна інформація ДПУ про проникнення до Одеси бойової групи «анархістів-махновців» із Галичини – для проведення «терористичних актів і вибухів на залізниці»⁵⁰.

У жовтні 1923 р. в Одесі відбувся суд над членом «Набату» «анархістом-бандитом» М. Кальком («Метеором»). Він сформував у с. Гладоси Єлизаветградського повіту групу з 30 озброєних бійців, що проводили «експропріації», нападали на потяги, волосні комітети, представників місцевої влади. Арешт і суд було використано для формування громадської думки щодо кримінальної сутності діяльності анархістів⁵¹.

Паралельно з цими подіями за ґратами опинилися члени петроградського та кронштадтського анархістського підпілля, угруповань в Амурській і Томській губерніях. Було ліквідовано «кримінальну» анархістську групу у Тверській, групи у Самарській і Пензенській губерніях, в учасників яких «виявлено зброю, шифр і листівки».

Восени 1923 р. співробітники ДПУ фіксували:

«[...] виникають нові об'єднання анархістів з активними тенденціями і прагненнями (Київська, Полтавська, Харківська губ.)».

---

⁴⁸ Современное положение в России // Анархический вестник. – 1924. – № 7. – С. 35.

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ Держархів Одеської обл., ф. П-3, оп. 1, спр. 200, арк. 16–18.

⁵¹ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 748, 758.

Вони намагалися поглибити як підпільну, так і легальну роботу (в тому числі через гуртки есперантистів), залучити до своїх груп колишніх членів РКП(б). Для організації підпільних гуртків в Україну виїхали члени підпільної анархо-синдикалістської організації з Москви. Анархісти УСРР робили спроби налагодити зв'язки з федераціями анархістів США та Аргентини⁵².

У робітничих страйках на державних підприємствах, що відбулися 1923 р. у промислових містах радянської України, політичне керівництво СРСР побачило «синдикалістський характер». В Одесі, Миколаєві, Херсоні роботу залишили працівники заводів, матроси і портовики, робилися спроби поширити страйковий рух на інші підприємства та скоординувати загальний страйк⁵³. У вересні–жовтні 1923 р. «страйкував майже поголівно весь Донбас», робітництво Дніпропетровська, Харкова, Первомайська, Вознесенська⁵⁴.

У 1924 р., за повідомленнями ОДПУ СРСР, відзначалося посилення анархістського руху («пожвавлення серед анархістів триває», «має тенденцію до поглиблення й розширення»). Тільки в УСРР чекісти зафіксували анархістські групи в Києві, Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Маріуполі, Житомирі, Кременчуці, Полтаві, Миколаєві, Херсоні, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Умані, Бахмуті, Бердянську, Чернігові, Каневі, Єлизаветграді, Юзівці, Лубнах, Ромнах, Ніжині, Радомишлі, с. Подолки Роменського округу, а також у Сімферополі, Севастополі, Ялті.

Члени анархістських осередків використовували найменші прояви невдоволення населення діяльністю місцевих більшовицьких властей. Зокрема, про силу громадського протесту під гаслами анархістів свідчать події 15–21 травня 1924 р. в Одесі. Тоді понад 5 тис. безробітних пройшли містом із гаслами «Геть владу!». Демонстранти розігнали кінну міліцію, штурмували будівлю губвиконкому, вимагаючи «кращого життя й роботи».

---

⁵² «Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922–1934 гг.). – Т. 1. – Ч. 2 [Електронний ресурс]: <http://istmat.info>

⁵³ Держархів Одеської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 583, арк. 88; спр. 584, арк. 104–128.

⁵⁴ Большевицкое руководство: Переписка: 1912–1927. – М.: РОССПЭН, 1996. – С. 284.

Серед лідерів акції протесту були М. Кириченко, М. Гандлер, Савицький, Беркович, Герцензон, яких інформатори називали «анархістами-синдикалістами». Декого з «ватажків бунту» заарештували й засудили до двох років заслання у Середню Азію⁵⁵.

Центральні структури ОДПУ СРСР 1924 р. повідомляли партійно-радянському керівництву:

«[...] у Ленінградській губ. анархо-підпілля підсилює свою діяльність, центр ваги роботи переноситься на фабрики й заводи, на флот та студентство [...]. Організація прагнула очолити весь анархістський рух у СРСР. Література і грошова допомога організації виходила від берлінських анархо-синдикалістів. Готувалася організація так званих “чорних профспілок”, з’їзд анархістів Союзу [...]. На лінійних кораблях Балтійського флоту були анархо-підпільні групи, які прагнули розкласти склад військморів. Більшість із них працювали у глибокому анархістському підпіллі, будучи водночас членами РЛКСМ».

У жовтні 1924 р. в Ленінграді в результаті двох спецоперацій заарештували понад 90 осіб, на Балтійському флоті – 20 моряків. По Москві та Московській губернії за ґратами опинилися 80 анархістів⁵⁶.

Арешти пройшли в Гомелі, Брянську, Калинковичах, Мінському окрузі, на Уралі «проведено 18 операцій і заарештовано понад 300 анархістів. Обробляється по Москві понад 750 осіб, загалом по Союзу – більше 4000 осіб». Проводячи арешти анархістів, влада, окрім звинувачень у «бандитизмі» («саратовська група провела екс, в артільника банку захоплено 10 000 руб. державних грошей»), закидала їм «зв’язки з лівими есерами», «шпигунство на користь Естонії», організацію «лабораторії з виготовлення наркотиків»⁵⁷.

Особливо наголошувалося на роботі анархістів серед молоді:

⁵⁵ Держархів Одеської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1310, арк. 120; ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 2, арк. 80, 92.

⁵⁶ «Совершенно секретно»: Лубянка Сталіну о положении в стране (1922-1934 гг.). – Т. 1. – Ч. 2 [Електронний ресурс]: <http://istmat.info>

⁵⁷ Там само. – Ч. 1-2.

«[...] анархістське студентство випустило на друкарській машинці журнал [...]. Студентська група передбачала створити організацію виключених із ВНЗ з метою масового протесту»,

ведеться робота з «розкладання РКСМ»,

«у Ленінграді [...] студентська група випустила листівку, присвячену чистці ВНЗ», «у Москві серед студентства організуються гуртки та налагоджується підпільна робота».

Анархісти діяли у середовищі учнівської й робітничої молоді Харкова, Києва, Одеси, Полтави. У Запоріжжі вони намагалися видавати листівки, полтавські анархісти поширювали відповідну літературу серед селян⁵⁸.

Згідно з інформаційними документами ДПУ УСРР, у 1923 р. харківським анархістам удалося відновити загальноміську організацію на платформі «Набату», налагодити випуск гектографічних листівок, підтримувати стійкі нелегальні зв'язки з закордоном (отримували зі США, Німеччини та Франції анархістську літературу), зв'язки з підпіллям Москви, Петрограда, Києва, Катеринослава, Миколаєва, Одеси, Донбасу, із лівими есерами й максималістами. Наприкінці 1923 – у першій половині 1924 рр. харківські анархісти брали участь в організації страйків на заводах «ВЕК» і паровозному, у залізничних майстернях, депо. Анархісти діяли у трамвайному парку, в артілі кустарів, серед службовців Центрархіву, у місцевому технологічному інституті.

Анархо-синдикалісти Києва провели нараду з питань об'єднання анархістів УСРР, було «намічено кроки щодо агітації проти вступу робітників до лав РКП». Тому-то у червні 1924 р. 25 місцевих анархістів – О. Таратуту, А. Консе, «нелегала» В. Соколова-Плінера та студентів із Союзу анархістської молоді – заарештували⁵⁹. Емігрантське джерело повідомляло, що в Києві за ґратами опинились анархісти із профспілки будівельників («за виступи серед робітників»), в Одесі заарештовано 75 анархістів⁶⁰. У квітні 1924 р.

⁵⁸ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 1, арк. 93, 178.

⁵⁹ Там само, т. 2, арк. 115.

⁶⁰ Американские известия. – 1924. – 17 сентября.

«по Харкову проведено операцію по анархістах, знято активно діючу верхівку харківських анархістів, розгромлено редколегію та вилучено матеріали для випуску журналів і першотравневої листівки й ряд інших партійних матеріалів»⁶¹.

Незважаючи на арешти, Федерація анархістів Харкова на липень–серпень 1924 р. готувала всесоюзний з'їзд. Для недопущення координації анархістських осередків співробітники ДПУ заарештували 70 місцевих діячів, 6 із них відправили у заслання. Улітку 1924 р. у Харкові, Одесі, Полтаві, Юзівці, а у жовтні – у Харкові, Радомишлі, Севастополі, Ялті прокотилася хвиля арештів активістів підпільних анархістських груп. ОДПУ СРСР зазначало:

«[...] бунтарськи налаштовані елементи [...] з терористичним і експропріаторським ухилом – рішуче, швидко ліквідовуються [...], найбільш непримиренні [...] переходять у підпілля і роблять спроби ввійти у блок з іншими антирадянськими партіями»⁶².

Таким чином, перші роки після проголошення непу стали для анархістського руху в радянській Україні певним тестом на виживання. Репресії, нелегальне існування, голод, економічна криза й ідеологічна невизначеність упродовж 1921–1923 рр. значно обмежили можливості анархістських осередків впливати на громадську думку. Проте рух як ідеологічна течія продовжував в окремих випадках протистояти більшовицькій партії. На початку 1924 р. в умовах посилення економічної кризи й соціальних суперечностей, одержавлення профспілок анархістські осередки пожвавили свою роботу. Залишалися актуальними гасла про «соціальну справедливість», «рівність», «краще життя». Для дискредитації анархістів партійно-радянський апарат використовував факти вбивств та «ексів», справедливо інтерпретуючи їх як «кримінальний бандитизм». Більшовики розраховували, що анархізм «помре своєю смертю», але в 1924 р. усвідомили, що, навіть репресований, він продовжує залишатися політичним конкурентом, створюючи для влади

⁶¹ «Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922–1934 гг.). – Т. 1. – Ч. 1–2 [Електронний ресурс]: <http://istmat.info>

⁶² ГДА СБ України, ф. 13, спр. 415, т. 2, арк. 68 – 79, 109; спр. 283, арк. 32 – 5; Волна. – Чикаго, 1924. – № 57. – С. 47.

«небезпеку зліва». Повного розгрому анархістський рух у СРСР зазнає лише в період «великого перелому» (1929–1930 рр.).

Савченко В. Репрессии против анархистов в УССР (1921–1924 гг.)

На основании архивных материалов исследуется стратегия и тактика действий государственных карательных органов против анархистов в советской Украине в 1921–1924 гг., критикуются утверждения ряда историков о том, что анархистское движение в СССР прекратило своё существование в 1920–1921 гг.

Ключевые слова: репрессии, анархисты, анархисты-синдикалисты, подполье, НК, ГПУ.

Savchenko V. Repression of Anarchists in USSR in (1921–1924)

On the basis of archival materials it is studied the strategy and tactics of repression of Soviet punitive organs against the anarchists in Soviet Ukraine in 1921–1924 years. The statement of a number of historians that the anarchist movement in the Soviet Union ceased to exist in 1920–1921 years is criticized.

Key words: repression, anarchists, anarchist-syndicalists, underground, Cheka, GPU.

УДК 323.28:[323.3:63-051]](47+57)«1934/1936»(09)

Наталія РОМАНЕЦЬ*

Кампанія 1934–1936 рр. щодо зняття судимості з селян, засуджених у період «великого перелому»: мета та способи реалізації

У статті досліджується кампанія щодо зняття судимості з колгоспників, проведена владою в Україні впродовж 1934–1936 рр.

Ключові слова: селянство, колгоспники, репресії, судимість, влада.

Тема державного терору і його роль у здійсненні «соціалістичної перебудови аграрного сектора» наприкінці 1920 – на по-

---

* Романець Наталія Радомирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».